

Het boek sluit af met een kort overzicht van de restauraties aan de burcht die hebben plaatsgevonden na 1700. Het blijkt dat regelmatig met harde hand werd 'gerestaureerd'. Toch is het gebouw gelukkig grotendeels bewaard gebleven.

*De burcht van Leiden* leest plezierig door de prettige schrijfstijl van de auteur. In grijze kaders zijn extra legenden, bronnen en gedichten geplaatst die het verhaal verlevendigen. De literatuurlijst en het notenapparaat zijn uitgebreid en helder, zodat dit werk voor eenieder met interesse in de Leidse geschiedenis zeer bruikbaar zal zijn. Een punt van kritiek is echter de indeling van de hoofdstukken. Deze is rommelig, zodat onderwerpen die beter apart hadden kunnen worden behandeld, nu door elkaar genoemd worden. Ook dwaalt de auteur soms ver af van het verhaal rond de burcht. De afbeeldingen maken weer veel goed. Gravures, foto's en tekeningen van alle eeuwen geven een mooie blik op de burcht en haar uiterlijk vanaf de stichting tot heden.

Saskia de Boer

F. J. van der Vaart, *Bedelordekloosters, 's-Hertogenbosch en de Bossche school. Studies over architectuur en stedenbouw* (Dissertatie Nijmegen 1999; Nijmegen: Nijmegen University Press, 1999, 237 blz., ISBN 90 5710 065 7).

De titel van deze Nijmeegse dissertatie dekt de inhoud; drie studies, los weg verbonden door een inleiding en een stad: Den Bosch. Het geheel vormt een dissertatie, maar elk afzonderlijk hadden de studies al eerder een functie. Eén als doctoraalscriptie, één als artikel in het *Bulletin KNOB*, en één als publicatie in de reeks Boschboombladen. De scriptie dateert van 1983, het meest recente artikel van 1991. Nu zijn alle drie bewerkt zo niet tot een eenheid dan toch tot een samenhangend geheel.

De eerste bijdrage, naar het gevoel van de auteur 'het hart van de publicatie' (7), behandelt de vestiging vóór 1230 van dominicaner en franciscaner kloosters in wat 'Noordwest Europa' wordt genoemd, *de facto* Frankrijk, Duitsland, België, Nederland en Engeland. Uitgangspunt van het onderzoek was de stelling van Le Goff dat stedelijkheid en de aanwezigheid van een minderbroederklooster altijd samengaan. Nu had Le Goff deze hypothese later al weer gerelativeerd, zodat de auteur zich de vraag stelde of dan tenminste Le Goff's gedachte dat bedelordes in principe voor vestiging in steden kozen houdbaar zou blijken wanneer zij voor een groot geografisch gebied werd onderzocht. Een tweede veronderstelling van Le Goff was dat de nieuwe kloosters bewust aan de rand van de steden verschenen, waar de nieuwe stedelijke groepen die hun doelgroep vormden zich zojuist hadden gevestigd. Van der Vaart memoreert de kanttekeningen die Henderix in 1977 bij deze stelling plaatste voor de Hollandse steden: ze waren te klein om uitspraken over een centrale of decentrale ligging te kunnen doen.

Van der Vaart voegt een intrigerend nieuw element aan de discussie toe. Veel minderbroederkloosters begonnen bescheiden, in een huis dat ze toevallig verwierven, op een plaats waar ze toevallig belandden. Pas in tweede instantie werd bewust een terrein gekozen, en kreeg het gebouw de vorm die bij de gedroomde kloosters hoorde. Wanneer de eerste locatie van een klooster grotendeels op toeval berustte is de verhuizing naar de definitieve locatie het moment dat men een bewuste keuze maakte voor een bepaalde positie ten opzichte van het stadscentrum.

Om zijn omvangrijke onderzoek te verrichten liet auteur zich inspireren door het kunsthistorisch classificatiesysteem ICONCLASS en een eerdere poging een dergelijk systeem voor gebouwen te gebruiken. In samenspraak met automatiseringsdeskundigen (die hun gebruik van databases in een bijlage toelichten) ontstond een kaartenbak waarin vele kenmerken van kloosters en

steden werden vastgelegd, zodat eventuele correlaties zichtbaar zouden worden. Wanneer de plaatsen waar zich kloosters vestigden allemaal stedelijke kenmerken zouden vertonen, zou Le Goffs hypothese dat de kloosterlingen een voorkeur voor dergelijke vestigingen vertoonden gestaafd zijn. Eerst formuleerde Van der Vaart een overzicht van stedelijke kenmerken, zoals ouderdom, de aanwezigheid van een bestuurscentrum, of er een kerkvorst resideerde, of er handel en nijverheid was etc. Een probleem bij deze benadering is dat de samenhang tussen de kenmerken onderbelicht wordt: een kerkelijk centrum zal vrijwel per definitie ook een bestuurlijk centrum geweest zijn, en zo hangen meer kenmerken dusdanig samen dat ze nauwelijks meer apart te herkennen zijn. De auteur is bescheiden bij het trekken van conclusies. Niet onverwacht blijken de eerste broeders zich in plaatsen te vestigen die als 'stad' kunnen worden aangeduid. Dominicanen bleken een nauwere band met kerkelijke autoriteiten te hebben dan franciscanen.

Spannender zijn de resultaten van het onderzoek naar de locatiekeuze: de plaats van eerste vestiging werd door het toeval bepaald, en 'het begrip 'centrum' zoals dit voor het onderhavige onderzoek gedefinieerd werd [bleek] weinig functioneel' (62). Bijna een derde van de kloostergemeenschappen verliet hun eerste gebouw binnen tien jaar na vestiging en zocht een geschiktere plaats. Daarbij is er (behalve in Groot-Brittannië) een tendens om zich centraler te vestigen, zodat Le Goffs veronderstelling over de bewuste keuze voor de stadsrand niet op blijkt te gaan. Aan de vraag welke conclusies je dan over de veronderstelde doelgroep kunt trekken waagt de auteur zich niet, misschien in verband met zijn twijfel over het concept 'centrum' in de veelal kleine middeleeuwse steden. Een per stad geordend overzicht van de gebruikte literatuur en een vrijwel onleesbaar afgedrukte samenvatting van de database sluiten het eerste deel van het drieluik af.

Deel twee gaat in op één klooster, het dominicaner klooster in Den Bosch. Na de breedte van deel I nu de diepte van één analyse, zij het op een slechts deels overlappend terrein: deel I sluit in 1230, deel II is gebaseerd op een kaart uit 1639 die J. van der Vaart in 1974 in het ARA aantrof, en herkende als een weergave van het predikherenklooster. Op grond van de gegevens die de kaart levert, interpreteert de auteur de ligging van het klooster in het stedelijk weefsel anders dan voorheen gebruikelijk.

Het derde deel van het boek behandelt een andere eeuw en een ander onderwerp. In de bisdommen Den Bosch en Roermond waren in 1945 honderden kerken beschadigd, ruim honderd geheel verwoest. Het bisdom 's-Hertogenbosch richtte een 'cursus kerkelijke architectuur' in om architecten op te leiden die 'een verantwoorde kerkelijke wederopbouw' tot stand konden brengen. In de cursus overheersten de gedachten van de Delftse theoreticus Granpré Molière en de filosoof-architect Dom H. van der Laan, die gaandeweg zijn ideeën aanpaste om stedenbouw en kerkenbouw met elkaar te verbinden. Daar sluit zich de cirkel: de auteur is terug bij zijn eerste regels over de invloed van de kerk op de stad. En al staat dit laatste artikel wel erg los van de eerste twee, het misstaat niet in deze bundel die gekenmerkt wordt door warme liefde voor de gebouwde omgeving.

F. J. Kossmann

R. J. C. van Maanen, *Inventaris van het stadsarchief van Leiden (1359) 1816-1929 (1963)* (Dissertatie Leiden 2000; Leiden: Gemeentearchief, 2000, cd-rom, cxiv + 290 blz., €29,50, ISBN 90 72493 19 2).

Ruim tien jaar geleden constateerde de toenmalige directeur van de Archiefschool, Th. H. P. M. Thomassen dat de gemiddelde professionele historicus die archiefonderzoek doet, de